
A DOKTORI ISKOLÁKBAN MEGVÉDETT NÉVTANI TÉMÁJÚ DISSZERTÁCIÓK 2006-BAN

A doktori értekezések itt olvasható rövidített összefoglalói a szerzők munkái. Disszertációjuk egy-egy példánya megtalálható az illetékes egyetem, illetve a képzésért felelős egyetemi intézet könyvtárában. Az értekezések tézisei, angol nyelvű összefoglalók és teljes disszertációk folyamatosan kerülnek fel a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani tagozatának új honlapjára (<http://nevtan.mnyt.hu>).

TAKÁCS JUDIT: KERESZTNEVEK JELENTÉSVÁLTOZÁSA (EGY TULAJDONNÉVTÍPUS KÖZSZÓVÁ VÁLÁSÁNAK MODELLJE)

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvstudomány

Debrecen, 2006. 141 lap

Témavezető: Hoffmann István

Opponensek: B. Gergely Piroska, Nyirkos István

Védés: 2006. január 31.

Megjelenés: Takács Judit: Keresztnevek jelentésváltozása

(Egy tulajdonnévtípus közzzóvá válásának modellje)

A Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86.

Debrecen, 2007. 170 lap

Disszertációm célja egyrészt a köznevesülés, azaz a tulajdonnév jelentésváltozásáról írottak szempontjából áttekinteni a tulajdonnév jelentéséről szóló szakirodalmat, másrészt igyekeztem olyan jellemzési módot találni a tulajdonnevek köznevesülésének leírására, mely elfogadható minden nyelvre és minden tulajdonnévtípusra is. Kísérletet teszek továbbá arra, hogy kiemeljem azokat a tényezőket, melyek hozzájárulnak az ilyen típusú jelentésváltozás kialakulásához, és a változás általános vonásainak feltárására is törekszem. Végül adott keresztnévanyag, 28 magyar férfi- és női néven mutatom be ennek a változásnak a jellegzetességeit. Dolgozatom hármias célkitűzését mutatja három része is.

Dolgozatom első egységében a tulajdonnevek jelentésének kutatásával foglalkozó elméleti szakirodalmat tekintem át. Ebben a részben kronologikusan, részben tematikusan is vizsgáltam a kiválasztott szakirodalmat. A következőkben a közzzóvá válás magyar irodalmának kronologikus áttekintését végeztem el, és kitértem azokra a pontatlanságokra,

illetve kétértelmű, a további vizsgálatokat zavaró tényezőkre, melyek főleg a korai időszaknak jellemzői.

A továbbiakban igyekeztem meghatározni a keresztnévek jelentésszerkezetének megváltozásában szerepet játszó tényezőket. A J. SOLTÉSZ KATALIN által kialakított, minden tulajdonnévtípusra elfogadható jelentésszerkezet-modellt alkalmaztam, kiemelve elemei közül a konnotációt, az előismeretet, a szituációt és a kontextust. A keresztnévekhez kapcsolódó konnotatív jelentés igen erőteljesen meghatározza nemcsak a jelentésváltozás megindulását, hanem annak intenzitását is. Ennek hangsúlyossá válásával magyarázható a nyelvben nemcsak a tulajdonnevek metaforikus és metonimikus használata, hanem a táj- és típusjelölő nevek kialakulása is, pl. *piku* 'göcseji és hetési gúnynév', a finnben *Maija* '(általánosságban) nő', az észtbén *häkkinen* a finn ember neve, fr. *jeanette* 'buta lány', ang. *dickless tracy* 'rendőrnő'. Az előismeretek fontosságát azért kell hangsúlyoznunk, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy egy név aktuálisan nem névként való használatának felismeréséhez szüksége van a beszélőnek, névhasználónak előzetes tudásra, többlet-ismeretre. Ha azonban a közszóvá válást ilyen értelemben definiáljuk, akkor el kell tekintenünk az átmeneti jelenségektől: ekkor ugyanis nem átmenetekről, hanem használati helyzetekről beszélhetünk, s hogy éppen közszóként vagy tulajdonnévként szerepel-e az adott elem, azt a szituáció és kontextus dönti el. Viszont ha ezek értelmező segítségére van szükségünk ahhoz, hogy a tulajdonnév bármely fajtájának jelentését meghatározzuk, akkor az adott szituációban már nem lehet tulajdonnévről beszélnünk. Olykor szemantikai vagy morfológiai segítséget is kapunk a nem tulajdonnévi használat felismeréséhez. Szemantikai segítséget jelent a hasonlóságon alapuló névátvitel, tulajdonnévi metaforák vagy szójátékok alkalmazása, pl. „Vajon hogy lehetett belőle (ti. a viszkis rablóból) a századvég *Róza Sándora?*”, „A virtigli magyar *Dzsokijuing* ellenben tutira megy” (az újságnyelvből), morfológiai segítséget pedig a képzők és a jelek (többes szám, múlt idő) jelenthetnek, pl. „Az ott gépelő *manikák* levették a festett üvegablakokat, mert nem volt elég fény” (élőnyelvi adat), „Egy reggel a feleségecske a zöld víz fölött *berubenskedett* a hosszú pallón a kertbe, [...] csak úgy ruganyoztak rajta jobbra-balra a lingó-lengő labda gömbölyűségek” (Lengyel Péter: Macskakő).

Ebben a részben tértem ki a köznevesülés általános jellemzőinek bemutatására is. A szakirodalom és az adatgyűjtések vizsgálata után megállapítottam, hogy mindegyik tulajdonnévtípus átmehet jelentésváltáson vagy -változáson, és a változások morfológiai szempontú alaptípusait is igyekeztem meghatározni. A köznevesülés jelenségét a kialakuló közszavak jelentése és szófaja szempontjából is vizsgálhatjuk. A leggyakoribb jelentések figyelembevételével kialakított 12 jelentéscsoportot és a létrejövő alakok szófaji elemzését a szemantikai és az áttekintő elemzés tartalmazza. Azt, hogy a köznevesülésről megállapított általános jellemzők nemcsak a mi nyelvünkre jellemzőek, magyar keresztnévi eredetű közszavak finn és észtbéni adatokkal való összehasonlító elemzésével támasztottam alá.

Dolgozatom második része az elemzés. Ennek három alfejezetében az összegyűjtött több mint 2000 köznevesült keresztnévi adatot általánosságban, elsősorban a keresztnévek oldaláról kiindulva, majd szerkezeti és jelentéstani szempontból is vizsgálom.

Az áttekintő elemzésben először a kiindulási alakok, a keresztnévek oldaláról elemzem a változást. Ebben a részben a névtípusok elkülönítésekor a nyelvhasználati szempontok figyelembevétele volt hangsúlyos. Az elemzés során arra az eredményre jutottam, hogy a nevek megterheltsége és a köznevesülési hajlam összefügg: a leggyakoribb nevek a leggyakrabban köznevesülő nevek is mind a férfi-, mind a női nevek között. A leggyakrabban

köznevesül, illetve a legtöbb és legváltozatosabb jelentésű és szerkezetű származékot mutató nevek leginkább a 18. század névdivatját tükrözik. Valamivel több férfinév vesz részt köznevesülésben, mint női: összegyűjtött anyagomban a férfinevek száma 209, a női neveké 187. Az alap- és becézett alakok közül a becézett alakok gyakoribbak. A női nevek gyakrabban váltak közszóvá becézett alakjukban, a férfinevek egyes típusaiban viszont nem mutatható ki különbség e szempontból. A kialakuló közszavak domináns szófaja a főnév: a jellemző változástípus tehát nem a szófajváltás, hanem a jelentésváltozás.

A szerkezeti elemzésben elsőként a három szerkezeti típust: a keresztnévi eredetű elemek önálló (pl. *matyó* 'veréb', *antal* 'bohó, buta'), összetételben való (pl. *beképzelt maca* 'nagyszájú nő', *kevénygyurka* 'rézvirág, Zinnia', *jancsibab* 'nagy virágú babfajta') és képzős előfordulásait (pl. *arankás* 'aranka nevű gazzal befutott', *lucál* 'csavarog, kószál') különítem el. A három legjellemzőbb szerkezeti típus a körülbelül hasonló arányban jelentkező önállóan, összetétel elő-, illetve utótagjává vált keresztnévi eredetű elemek csoportja. A képzős alakok száma ehhez a három főtipushoz képest elhanyagolható.

A jelentéstani részben a vizsgált adatok alapján megállapítottam a 12 leggyakoribb jelentéscsoportot. Tapasztalataim alapján a magyar nyelvben ebben a szótípusban a leggyakrabban a következő jelentésekkel találkozhatunk: ember megnevezése és tulajdonsága (*lécferkó* 'vékony fiú'); növény neve (*albertlevél* 'babérlevél'); állat neve (*balázsló* 'szitakötő'); tárgy neve (*jancsiszög* 'szögfajta'); cselekvésfogalom igével kifejezve (*beandrásol* 'két gerendát alul egy harmadikkal A betű formában rögzít'); testrész neve (*ádámkocsány* 'gégefő'); hiedelem, babona, szokás (*balázsolás* 'Balázs-napi népszokás'); étel vagy ital neve (*áronlé* 'pálinka'); ruhafajta neve (*dorkó* 'tornacipő'); játék vagy azzal kapcsolatos fogalom, tárgy neve (*csókos Kristóf* 'tök nyolcas a kártyában'); káromkodás, eufémizmus (*istók bárék!*), és kialakítottam egy be nem sorolható alakokat tartalmazó kategóriát is (*péterke* 'makacsság'). Az adatok szemantikai elemzése kimutatta (a korábbi szakirodalomban szereplő vizsgálatokkal egybehangzóan), hogy a keresztnévi eredetű közszóalakok leggyakrabban az embert és annak valamilyen tulajdonságát nevezik meg. A keresztnévi elem funkciója az ember megnevezéseként az, hogy az (általában az előtagban megnevezett) tulajdonságot nemhez kösse. Az emberre vonatkozó kifejezések ilyenkor 'valamilyen tulajdonságú férfi vagy nő' értelemben szerepelnek (pl. *bócértos vica* 'borzas, fésületlen nő', *naplesi jankó* 'lusta férfi').

Dolgozatom harmadik egységként a köznevesült keresztnévek szótárának egy részét adom közre. Ez a dolgozat alapjául szolgáló szócikkeknek kb. tizedét teszi ki: a szótár az általam vizsgált 396 magyar kereszt- és becenév közül 28-nak tartalmazza közszóalakok származékait. A névtár alapja az „Új magyar tájszótár” első három kötetének több mint 700 köznevesült keresztnévet tartalmazó adata. Ezen kívül további 32 rétegnyelvi, szak- és regionális szótár anyagát dolgoztam fel. A névtár a feldolgozott 28 keresztnév köznévi és igei alakjait betűrendbe állított szócikkekben közli. A szócikk első pontja az adott névre vonatkozik, annak történetét, családnévként való előfordulását adja meg; a második pontban a keresztnév köznévi alakjai, illetve szólásokban és közmondásokban való előfordulásai jelennek meg, a szócikk harmadik pontja pedig az igei előfordulásokat sorolja fel.